

1. Čtenář je příjemce literárního textu – ten, komu je text adresován.

Autor, který píše literární dílo, ho obvykle píše pro ideálního (implicitního, modelového) čtenáře, jakého si sám představuje (což nakonec nemusí být skutečný, empirický čtenář, který se rozhodne dané dílo číst). Snad s výjimkou soukromých zápisků, deníků apod. žádný autor nepíše jen sám pro sebe, nýbrž pro potenciálního čtenáře. Někteří autoři píšou pro široké vrstvy čtenářů, u kterých nepředpokládají literární vzdělání nebo mimořádné čtenářské zkušenosti. Jiní naopak píšou pro vzdělané publikum s vytríbeným uměleckým vkusem. Literární text obsahuje nejen to, co je v něm explicitně napsáno, ale také mnoho nevyřčeného. Opravdová kulturní (reflektující) četba probíhá racionálně a vyžaduje u čtenáře určité teoretické znalosti a jisté interpretační úsilí. Existují tedy různé způsoby čtení literárních textů. Takzvaný „naivní“ čtenář, který zpravidla čte pouze pro své rozptýlení, se plně ztotožní s příběhem, který čte. Naopak informovaný (zkušený, reflektující) čtenář si dobře uvědomuje, že samotný příběh je jen jedním z aspektů vyprávění, a dokáže literární dílo vnímat z více hledisek, uvědomuje si jeho různé složky a významové roviny (téma a struktura vyprávění, časoprostorové vztahy, perspektiva vyprávění), historický a kulturní kontext atd. Kromě toho existuje ještě takzvané kritické čtení, kdy čtenáře – odborníka zajímají hlavně „technické“ aspekty díla a jeho vztah k historickému a kulturnímu kontextu, zatímco samotný příběh pro něj nemusí být až tak důležitý.

Výzkum čtenáře a čtenářství patří do kompetence nejen **literární vědy**, ale např. také sociologie a psychologie. **Sociologie** zjišťuje např. to, jak a do jaké míry je čtenářství ovlivňováno sociálními podmínkami, věkem, profesí, vzděláním, pohlavím apod. **Psychologie** se naopak zabývá otázkami procesu vnímání literárního díla (psychické dispozice čtenáře, čtenářská kompetence v různých fázích vývoje lidské psychiky, psychologická typologie čtenářů apod.).

2. Autor – dílo – čtenář jsou tři základní prvky literární komunikace.

Vývoj myšlení o literatuře kopíruje tuto osu v tom smyslu, že některé směry literární vědy se soustředí především na autora a na faktory, které ovlivňují jeho tvůrčí činnost (19. století – romantická hermeneutika, pozitivistický determinismus, biografická metoda), jiné se zaměřují přímo na samotné literární dílo (20. století – ruský formalismus, strukturalismus, americký New Criticism, sémiotika), zatímco zhruba od 60. let 20. století se dostává do popředí zájem o zkoumání účinků literárního díla na čtenáře (recepční estetika aj.).

3. Základní teoretické přístupy k otázce role čtenáře, interpretační teorie

Na potřebu čtenářovy aktivity při interpretaci literárního díla nicméně upozorňuje již v roce 1931 polský filozof a literární teoretik, zakladatel fenomenologické estetiky **Roman Ingarden** (1893 – 1970), který ve své knize *Das literarische Kunstwerk* (Umělecké dílo literární), konkrétně ve 13. kapitole s názvem „Život literárního díla“, poukazuje na fakt, že literární dílo není předmět ani reálný, ani ideální, nýbrž intencionální: jeho existence, význam

a obsah jsou závislé na vnímání. Literární dílo je schematický útvar obsahující „mezery“, „místa nedourčenosti“, které čtenář během četby sám doplňuje, konkretizuje, čímž jakoby vstupuje do díla a podílí se na jeho rozvíjení. Konkretizace literárního díla je ovlivněna mimoliterárními normami a hodnotami, zkušenostmi, schopnostmi a prožitky každého jednotlivého čtenáře. Na podobném principu ostatně funguje i sám jazyk, který nabízí pouze určité základní významové jádro, kolem kterého se kupí celá řada konotací. Otázkám poznávání literárního díla se pak Ingarden věnuje také ve své knize *O poznawaniu dzieła literackiego (O poznávání literárního díla)* z roku 1937.

- Roman INGARDEN, *Umělecké dílo literární*. Praha: Odeon, 1989.
- Roman INGARDEN, *O poznávání literárního díla*. Praha: ČS spisovatel, 1967.

Z Ingardenova pojetí vyšel **Wolfgang Iser** (1926 – 2007), německý literární teoretik, jeden ze zakladatelů tzv. Kostnické recepční estetiky. Ve své knize *Der Akt des Lesens. Theorie ästhetischer Wirkung* z roku 1976 (*Akt čtení. Teorie estetického účinku*) zdůraznil nezbytnost interakce mezi literárním textem a jeho příjemcem (čtenářem). V textu je podle něj vepsána určitá představa čtenáře (implicitní čtenář – čtenář „uvnitř textu“ – čtenářská role), která podněcuje aktivitu skutečného (empirického) čtenáře takzvanými „prázdnými místy“. Skutečnému čtenáři je poskytnuta určitá míra svobody při vyplňování těchto „prázdných míst“, čímž vznikají různé čtenářské konkretizace (realizace) textu. Text a čtenář se nacházejí v dynamické situaci, která není dána předem, ale vzniká v procesu čtení jako podmínka porozumění. Interpretační svoboda skutečného (empirického) čtenáře ovšem není absolutní, neboť implicitní čtenář jeho interpretační aktivitu usměrňuje prostřednictvím „souboru předběžných upozornění“ obsažených v textu. Iserův kolega **Hans Robert Jauss** (1921 – 1997) přirovnal literární text k partituru, kterou je třeba rozezvučet.

- Wolfgang ISER, *Jak se dělá teorie*. Praha: Karolinum, 2009.

Wayne Clayton Booth (1921 – 2005), představitel tzv. Chicagské školy literární kritiky, který při zkoumání literárních děl pokládal za nezbytné zaměřit se také jejich autora, naopak přišel s pojmem implicitní autor, který jakoby zůstává přítomen v textu a „kontroluje situaci“, aby dílo nebylo interpretováno s přílišnou čtenářskou svévolí.

K představitelům recepční estetiky, tedy čtenářsky orientované literární teorie, patří například také americký **Stanley Fish** (nar. 1938), podle kterého text tvoří sám čtenář pomocí vlastních interpretačních strategií. Význam díla vzniká během jeho recepce (čtení) díky interakci mezi textem a vědomím čtenáře, která je předpokladem čtenářské odpovědi (reader-response). Fish ve své teorii pracuje s představou informovaného čtenáře (informed reader), který má dobré jazykové kompetence a zná příslušné literární konvence, díky čemuž je schopen text správně interpretovat. Později navíc přichází s konceptem tzv. interpretačních komunit: interpretace textu je závislá na tom, k jakým komunitám (společenským skupinám či vrstvám které sdílejí určité normy, hodnoty, způsoby uvažování) čtenář patří.

Teorii čtenáře se systematicky zabýval také italský spisovatel, sémiolog a estetik **Umberto Eco** (1932 – 2016), který již ve své rané studii *Opera aperta (Otevřené dílo)* z roku 1962 prezentuje názor, že čtenář je zván, aby vstupoval do díla a spoluvytvářel ho. Každé umělecké literární dílo je otevřené v tom smyslu, že může být interpretováno různými způsoby, aniž se tím naruší jeho jedinečnost – dílo je podle Eca otevřené, pokud zůstává dílem; za touto hranicí se otevřenost rovná šumu. Na nebezpečí příliš volné interpretace Eco výslovně poukazuje také v souboru statí *I limiti dell'interpretazione (Meze interpretace)* z roku 1990.

Hlavní teoretické dílo, v němž se Eco zabývá výslovně rolí čtenáře, je jeho pojednání *Lector in fabula* z roku 1979.

Shodou okolností ve stejném roce vydal italský spisovatel, Ecoův dobrý přítel Italo Calvino svůj román *Se una notte d'inverno un viaggiatore (Když jedné zimní noci cestující)*, jehož hlavním motivem je také úvaha o knihách, čtenářích a čtení. Je to v podstatě metaromán, v tomto případě román o postavě čtoucí román, přesněji řečeno části několika románů. Oba autoři, Eco i Calvino, si nezávisle na sobě položili tutéž otázku: jakým způsobem čtenář vstupuje do čteného příběhu, jak se stává součástí vypravěčského procesu a příběhu samého?

Eco, podobně jako Ingarden nebo Iser, říká, že text obsahuje mnoho nevyřčeného, a proto čtenář musí sám zaplnit celou řadu „mezer“, musí text „aktualizovat“.

Do jaké míry může být text eliptický (tj. jaké množství „mezer“ může obsahovat), to záleží na typu čtenářského publika, kterému je text určen. Zpravidla méně zkušeným nebo ne příliš vzdělaným čtenářům je třeba sdělit více podrobností, poskytnout jim více detailů, aby se v textu neztratili.

Mezi textem a čtenářem existuje vzájemný vztah, čtenář pomáhá textu fungovat, musí s ním kooperovat. Eco v tomto smyslu vtipně podotýká, že text je líný stroj, který od čtenářů vyžaduje, aby část práce vykonali za něj.

Pro označení abstraktního čtenáře, kterému je text ideálně určen, Eco používá označení modelový čtenář. Zatímco skutečný (empirický, fyzický) čtenář často interpretuje text (tedy doplňuje ony „mezery“) spíše volně, na základě osobních vzpomínek či očekávání, modelový čtenář dodržuje pravidla hry.

Ecův modelový čtenář je podobný implicitnímu čtenáři Wolfganga Isera. Ovšem zatímco v Iserově pojetí „čtenář sám donutí text, aby odhalil potenciální množinu souvislostí, jež v něm jsou“, Ecův modelový čtenář není jen spoluvůrcem textu, nýbrž je vytvářen spolu s textem. Text sice přenechává interpretační iniciativu čtenáři, ale zároveň si přeje být interpretován s co největší jasností. (Srov. U. Eco, *Šest procházek literárními lesy*, str. 26).

Když skutečný (empirický) čtenář čte nějaký text, interpretuje ho na základě svých jazykových kompetencí a zkušeností s četbou jiných textů, podle svých znalostí, emocí a fantazie. Je v podstatě jeho soukromou věcí, zda a jak text pochopí – empirický čtenář se s modelovým čtenářem může v takových případech míjet. To by se ovšem nemělo stávat těm, kdo se čtením a interpretací literárních textů zbývají profesionálně, např. literární kritici, překladatelé apod.

Kdo tedy zmíněná pravidla hry stanovuje? Kdo určuje meze interpretace? Jinými slovy, kdo vytváří modelového čtenáře? Zde Eco přichází s pojmem modelový autor, což není skutečný (empirický, fyzický) autor knihy. Modelový autor, podobně jako modelový čtenář, je abstraktní pojem. Je to hlas, narativní strategie, styl, množina instrukcí pro modelového čtenáře (a pro každého empirického čtenáře, který se rozhodne jednat jako modelový čtenář). Modelový autor vytváří modelového čtenáře schopného pochopit (aktualizovat) text podle předem daných pravidel a ve „správných intencích“.

Eco na jedné straně podotýká, že napsat literární text je jako vhodit vzkaz v láhvi do moře (nevíme kdo, kdy a za jakých okolností si ho přečte, ani zda a jak mu bude rozumět). Na druhé straně ovšem již bez nadsázky říká, že autor si prostřednictvím svého textu musí modelového (ideálního) čtenáře vytvářet, musí mu dát k dispozici nějaké vodítko a v průběhu čtení rozvíjet jeho interpretační kompetence.

Některá díla jsou spíše uzavřená (cíleně míří na určitý typ publika, plní jeho očekávání, používají jemu srozumitelné strategie), jiná jsou spíše otevřená (předpokládají u čtenářů větší interpretační samostatnost, poskytují více prostoru pro jejich imaginaci).

Předem promyšlené zacílení na odpovídajícího modelového čtenáře se však netýká jen uměleckých literárních textů. Např. také odborné texty nebo novinové články dopředu počítají s určitým typem ideálního čtenáře, kterému je přizpůsoben styl, míra odbornosti apod.

- Umberto ECO, *Otevřené dílo: forma a neurčenost v současných poetikách*. Praha: Argo, 2015.
- Umberto ECO, *Lector in fabula: role čtenáře, aneb, Interpretační kooperace v narativních textech*. Praha: Academia, 2010.
- Umberto ECO, Umberto. *Meze interpretace*. Praha: Karolinum, 2004.
- Umberto ECO, Umberto. *Šest procházek literárními lesy: přednášky na Harvardově univerzitě*. Olomouc: Votobia, 1997.

V přístupu k literárnímu dílu ovšem existují i teorie, které považují publikované literární dílo za zcela oddělené od autora. Francouzský filozof a sémiotik **Roland Barthes** (1915 – 1980) hovoří dokonce o „smrti autora“ (*La mort de l'auteur*, 1967) – autor je v jeho pojetí od textu zcela odstřižen, což ještě více posiluje roli čtenáře; nebo o rozkoši z četby samotné (*Le Plaisir du texte*, 1973).

- Roland BARTHES, *Rozkoš z textu*. Praha: Triáda, 2008

Je-li dílo považováno za zcela autonomní a navíc v čase se dynamicky proměňující jev, nelze ho definitivně uchopit. Literární text spadá do určitého kontextu, ten se ovšem neustále mění. Změnou kontextového rámce se pak mění i význam textu. Literární dílo je tudíž vnímáno jako vnitřně nestabilní, bez pevně dané struktury, rozporuplné. Směr, který se se zaměřuje na vnitřní rozpornost díla, se nazývá dekonstruktivismus a jeho zakladatelem je francouzský filozof **Jacques Derrida** (1930 – 2004).

4. Příklad z italské literatury: Italo Calvino: *Když jedné zimní noci cestující* (1979)

<http://www.iliteratura.cz/Clanek/38831/calvino-italo-kdyz-jedne-zimni-noci-cestujici>

Text v sekci „Primární literatura“:

Italo Calvino: *Když jedné zimní noci cestující* (1979)

Z tohoto románu, který máte ve studijních materiálech k dispozici celý, si přečtěte alespoň str. 9 – 37 a 253 – 283.

Další doporučená odborná literatura:

- MANGUEL, Alberto. *Dějiny čtení*. Brno: Host, 2007.
- HAMAN, Aleš. *Úvod do studia literatury a interpretace díla*. Jinočany: H & H, 1999.
- NEWTON, K. M. *Jak interpretovat text: kritický úvod do teorie a praxe literární interpretace*. Olomouc: Periplum, 2008.
- MACURA, Vladimír a Alice JEDLIČKOVÁ, ed. *Průvodce po světové literární teorii 20. století*. Brno: Host, 2012.